

Людмила ГУРБОВА

**СТОРІНКИ З ІСТОРІЇ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ
В АВТОНОМНІЙ РЕСПУБЛІЦІ КРИМ.
ПЕРШЕ ДЕСЯТИЛІТТЯ**

Державний архів в Автономній Республіці Крим виконує триєдину основну, спрямовану на створення повноцінної джерельної бази функцію – “зібрати, зберегти, використовувати”, що була визначальною для засновників архіву – професорів Таврійського університету: Б. Д. Грекова, Г. В. Вернадського і членів Таврійської Вченої Архівної комісії.

Основною причиною створення архіву в роки Громадянської війни і становлення нової держави стала непоправна втрата документів у бурі революційних потрясінь і зміні кримських урядів та військових режимів між 1917 і 1920 роками. Дату заснування Кримцентрархіву визначено за інформацією в Доповідній записці Б. Д. Грекова Таврійському губернаторові “Про стан архівної справи в Криму, заснуванню Таврійського Центрального архіву в м. Сімферополі і проекті кошторису на його утримання”, що датується не раніше 27 червня 1919 р¹.

22 травня 1919 р. Наркомат освіти Кримської СРР затвердив поданий професором Таврійського університету проект улаштування у Сімферополі Таврійського Центрального архіву. Офіційне відкриття архіву відбулося 13 червня 1919 р. Перший штатний розклад включав 7 штатних одиниць: завідувач – Б. Д. Греков, старший архіваріус і правитель справ, доцент А. І. Маркевич, архіваріуси: професор Г. В. Вернадський і приват-доцент Н. Л. Эрнст, помічники архіваріуса – колишній світовий суддя м. Сімферополю В. М. Марков і колишній комісар по селянських справах м. Радома В. М. Честилін, друкарка А. Н. Факторовська.

До обладнаного архівосховища було переведено архіви Таврійського дворянського депутатського зібрання, Сімферопольського повітового поліцейського управління.

Перший етап створення Центрального кримського архіву, на жаль, був нетривалим. Наприкінці червня 1919 р. Крим зайняли частини Добровольчої армії генерала А. І. Денікіна. Нова губернська адміністрація скасувала всі накази, розпорядження, постанови радянської влади: “... Архів припинив свою діяльність до вирішення питання в загальному законодавчому порядку про заснування центральних архівів у Росії”². Архів, позбавлений фінансування і приміщення, рятували професори Таврійського університету.

Рада професорів Таврійського університету 27 червня 1919 р. визнала Таврійський Центральний Архів однією зі своїх навчально-допоміжних установ.

Відновлення діяльності Кримцентрархіву стало можливим наприкінці листопада 1920 р. після встановлення на всій території Кримського півострова радянської влади, і доручене воно було Б. Д. Грекову. Становлення архіву відбувалося в умовах створення Кримської Автономної Радянської соціалістичної Республіки (Крим АРСР) і нерозривно зв'язано зі створенням нових органів виконавчої влади, нових державних установ, організацій і підприємств.

Уся історія Державного архіву в Автономній Республіці Крим простежується в Архіві – Архіву. Це два фонди (ф. Р-415 – 1921–1988 р. Архівний відділ Кримоблвиконкома; ф. Р-2638 – 1944–2009 р. Державний архів в Автономній Республіці Крим).

Обсяг одиниць збереження, що зберігаються в зазначених фондах – 4715, але інформація, що утримується в документах створених архівістами в процесі своєї професійної діяльності не піддається кількісному облікові, вона може бути лише підставою для підтвердження того, що за 90 років на державне збереження надійшло 1 404 931 справу в складі 8 160 фондів.

Першу справу сформовано в січні 1921 р. – “Циркуляри, інструкції Головного управління Архівної справи Народного комісаріату освіти РРФСР про порядок передачі, охороні архівних матеріалів, огляду садибних архівів за 1920 рік” – основні нормативні документи, застосовувані архівістами щодо виявлення, обліку архівів у колишніх установах Таврійської губернії, господарських і управлінських структурах різних режимів періоду 1917–1920 років.

Наявність і застосування на практиці інструкцій, циркулярів дозволило першим архівістам, які переважно не були фахівцями в архівній справі, зібрати унікальні фонди Кримцентрархіву. “Інструкція співробітникам Губархівів, що відряджаються для вживання заходів з охорони архівів у повітових містах” припускала вирішення всіх питань у повітах щодо збереження архівів безпосередньо з головами повітових виконкомів, надання допомоги відділами повітової Ради депутатів у з'ясуванні долі архівів установ, ліквідованих після жовтня 1917 року. Але першим пунктом Інструкції пропонувалося мати два посвідчення про відрядження “...одне для пред'явлення посадовим особам, із вказівкою мети відрядження й друге зі звертанням до залізничної адміністрації і харчувальних пунктів про надання сприяння”³. Цим забезпечувався проїзд працівників Кримархіву до місця обстеження і, говорячи сучасною мовою, “добові”, а в той час – пункти харчування, де можна було одержати пайок або порцію обіду. Для кримських архівістів це було важливо. Крим у 1921–1922 роках – регіон, охоплений голодом.

“Інструкція для огляду садибних архівів”⁴ дозволила докладно описати, врахувати і надалі прийняти на збереження садибні архіви, насамперед Південного берега Криму, з яких було сформова-

но перші особові та фамільні фонди: “Воронцови-Дашкови” (ф. 534, 88 од. зб., 1817–1919 р.), “Голубев Олександр Юхимович” (ф. 536, 112 од. зб., 1857–1926 р.), “Демідови” (ф. 202, 19 од. зб., 1902–1914 р.), “Карамзіни-Мещерські” (ф. 531, 61 од. зб., 1821–1826, 1830–1875 р.), “Клейнміхелі” (ф. 233, 122 од. зб., 1812–1920 р.), “Романови” (ф. 532, 98 од. зб., 1900–1918 р.), “Стевен Хрiстiян Хрiстiанович” (ф. 199, 131 од. зб., 1799–1890 р.), “Юсупови” (ф. 530, 178 од. зб., 1862–1918 р.), “Попови” (ф. 535, 3101 ед. хр., 1653–1920 р.), “Кречетович Йосип Павлович” (ф. 540, 212 од. зб., 1879–1928 р.), “Лінниченко Іван Андрійович” (ф. 538, 94 од. зб., 1890–1926 р.) і інші.

Практично увесь особовий склад Кримського обласного Архівного Управління (Кримархіву) із січня 1921 року направлявся в повіти, міста Криму для “...огляду архівів колишніх урядових, що знаходяться там, суспільних і інших установ, вживання вичерпних заходів з їх охорони, і у випадку потреби, опечатування”. Про це свідчить справа “Зведення з особового складу на 1921 рік”⁵, де зберігаються посвідчення на право проведення обстежень і перебування у відрядженнях. Особовий склад Кримархіву був затверджений 18 липня 1921 року: завідуючий професор Б. Д. Греков; заступник – професор М. О. Гредінгер (він же виконуючий обов’язки діловода), архіваріуси – А. І. Маркевич, В. Н. Марков; помічники архіваріуса – А. Н. Синталов, П. В. Маслов; співробітники – М. Н. Носков, М. М. Шведов, архівісти у Севастополі – П. І. Соловійов, у Євпаторії – В. Ф. Штіфтар; молодший службовець Л. Э. Баук-Гаге.

Звіти і доповіді керівництва Кримархіву за 1921 – початок 1922 року, що надаються в Головархів РРФСР, відкривають не тільки позитивні сторони організації централізованого збереження документів, а і проблеми з фінансуванням, забезпеченням архівосховищами, транспортом, необхідним для перевезення обстежених архівів до м. Сімферополя. Особлива увага була приділена вживанню відповідних заходів до продавців і покупців архівних документів на базарах. У звіті за 1921 рік зазначено “...Зняти з ринку документи, що виявляються, не вбачається можливим як за відсутністю коштів на їхню покупку, так і через відсутність позитивної санкції, що карає продавців архівних матеріалів”. Ці обставини і спричинили внесення Кримархівом пропозицій до Кримського революційного комітету питання про необхідність видання особливого наказу про “...відповідальності по суду продавців і покупців архівних документів і матеріалів”⁶.

Формування архівних колекцій і фондів Кримархіву було не тільки справою його працівників. Активну участь у роботі архівних комісій у повітах і містах брали члени Таврійської Вченої Архівної комісії, викладачі Таврійського університету, відомі поети, письменники, художники: у Феодосії – М. А. Волошин, К. Ф. Богаєвський, у Євпаторії – І. Л. Сільвінський (у той час слухач Таврійського університету).

Першим кримським архівістам приходилося займатися не тільки виявленням, концентрацією і забезпеченням збереженості документів, їхньою обробкою й обліком, а і виконувати своєрідну “експертизу” архівних справ – вирізувати чисті аркуші папера для забезпечення сировиною паперової промисловості в двадцяті роки ХХ сторіччя. З цього питання Кримархів ухвалив рішення про проведення робіт з фондами, що зберігаються, надання пропозиції і роз’яснення ї у Крим ЦИК і в Центрархів РРФСР і безпосередньо в установи, де часто для збільшення доведених обсягів здачі макулатури для паперової промисловості, у переробку відправлялися не тільки вилучені чисті аркуші папера, а і справи, що представляють історичну цінність.

1924 року Кримархів змушений був прийняти рішення “Про вилучення білого паперу з фондів”. Основна причина ухвалення даного рішення – “...зосередження співробітників на безпосередній архівній роботі і залучення до термінового вилучення білого папера з ліквідовуваних фондів вихованців дитячих будинків на умовах на користь дитячого будинку 25 % виробленої дітьми продукції”⁷⁷.

Нині важко уявити, що державні архіви можуть виставити на продаж справи з фондів, як це було зроблено 1924 року Кримархівом. Однак це теж його історія, запротокольована архівістами: “Призначити на 23 червня публічні торги на продаж розібраних і дозволених Центрархівом до продажу архівних справ з фонду колишнього Окружного суду”, – таке рішення зафіксоване в протоколі відкритого засідання Управління Кримархіву від 16 червня 1924 року”⁷⁸.

Дослідники ХХІ ст. працюючи зі справами фондів Сімферопольської міської управи, Особливої вакуфної комісії і не підозрюють, що згідно з наказом Кримцентрархіву від 14.01.1925 р., та від 31.01.1925 р. обробку їх проводив А. Маркевич – професор Таврійського університету, який щорічно укладав договір з Управлінням КримЦентрархіву про запрошення його на посаду Вченого секретаря-архівіста. У справі “Матеріали з особового складу за 1925 рік”⁷⁹ зберігся договір між Кримцентрархівом і А. Маркевичем, зареєстрований у Наркомпраці Крим АРСР 14 лютого 1925 року. За договором А. Маркевичу до ставки, що діє по тарифній сітці 14 розряду, додатково виплачувалося вісімнадцять карбованців.

Концентрація архівних матеріалів у Кримархіві – це щорічне збільшення обсягів справ і їх упорядкування, проведення обліку, та створення каталогів. Гостро відчувалась нестача кадрів для виконання цих робіт. З дозволу Центрархіву РРФСР у Кримархів на літні місяці запрошувалися технічні співробітники для упорядкування архівних фондів, але з оплатою зі спеціальних коштів Кримархіву. Місячний оклад техспівробітника у 1924 р. складав 28 карбованців.

Документи, що надійшли на централізоване збереження, були із санітарної точки зору в поганому стані. Вони пройшли скрізь повені,

епідемії, пожежі, зберігалися в зруйнованих будинках. Кримцентрархів вже в 1928, 1929 роках ставив перед відповідними органами питання про віднесення архівних працівників до 1-ої категорії з продовольчого постачання “оскільки працюють вони в надзвичайно шкідливих для здоров’я умовах і крім того їм приходится виконувати і чисто фізичну працю”¹⁰. У Севастопольському районному архівному бюро це питання вирішене позитивно: “...у результаті встановлення місцевою Інспекцією праці шкідливості робіт у Севрайархбюро”¹¹.

З формуванням фондів Кримцентрархів створював і штат співробітників архівних установ Криму. 1929 р. штат Центрального архівного Управління Крим АРСР і його архівосховищ було затверджено у складі 15 осіб, до роботи також залучалися 5 тимчасових працівників. Для обліку продуктивності кожного співробітника було введено форму щоденника “...фіксує кількість і якісні показники роботи кожного”¹². У 1929 р. запроваджено “...орієнтовні норми виробітку з основних видів робіт”. Якісне поліпшення складу працівників ЦАУ і його місцевих органів вирішувалося “... трьома шляхами: запрошенням на роботу висококваліфікованих співробітників з інших місцевостей; організацією курсів, курсів-конференцій, залученням у заочне навчання на архциклі МДУ; шляхом самостійного росту працівників на виробництві за допомогою повсякденної консультації”¹³.

Підсумком першого десятиліття Кримцентрархіву було і видання Бюлетеня, що реалізовувався за передплатою (6 номерів коштували 1 карбованець 60 копійок з пересиланням і доставкою; ціна окремого номера – 30 копійок). Передплата на 1931 рік проводилася в Центральному Архівному Управлінні Крим АССР і у всіх архівних бюро. Бюлетень мав постійні відділи: офіційний; архівного життя Криму; консультації; критики і бібліографії; хроніки; архівно-методичний.

Розділ “Питання і відповіді відділу консультації Бюлетеня став своєрідною допомогою з усіх напрямків архівної роботи. “Питання: до якого фонду віднести справу почату діловодством у Експедиції Казенних справ і закінчену через кілька десятків років в Управлінні Землеробства і Держмайна Відповідь: Справа відноситься до того фонду, де воно закінчено...”¹⁴.

Бюлетень мав служити справі збереження архівів і використанню їх у висвітленні історії Криму.

Перше десятиліття Кримархіву завершилося підвищенням інтересом до вивчення архівних матеріалів і з боку установ, організацій і підприємств і дослідників історії Криму. Кримські архівісти наприкінці двадцятих років вважали, що особливу увагу вони будуть приділяти роботам “... безпосередньо зв’язаним з виявленням для широкого використання архівних матеріалів”¹⁵. У 1931 р. було покладено початок створенню предметно-тематичного каталогу, завершилося складання картотеки фондів.

Для вирішення питань соціального плану й у ті далекі двадцять, тридцять роки укладався колективний договір між адміністрацією і профячейкою місцевого комітету Кримархіву. 1 січня 1932 року на засіданні по перевірці колдоговору ЦАУ Криму були заслухані підсумки перевірки, де відзначено: "... по частині істарха потрібне переустановлення приміщення робочої кімнати; по § 5а – відзначити, що по дійсний час помічається з боку окремих співробітників спізнення і прогули без поважних причин, ходіння по канцелярії без особої на те потреби, що заважає загальному ходові оперативної роботи і підриває труддисципліну; п. 5г – маються порушення правил внутрішнього розпорядку, як те розкидання залишків їжі, що зовсім суперечить архівним правилам; § 17 частково не виконується – немає отварной води; § 19 частково виконаний, маються тілогрійки у малий кількості, кур'єрові немає плаща, тілогрійки, сумки для пакунків, двірникові спецодяг зовсім не видавався"¹⁶.

Не обійшли стороною кримських архівістів і репресії кінця 20-х – початку 30-х років ХХ ст... Наукового співробітника ЦАУ Крим АРСР Михайла Матвійовича Шведова звільненого зі служби "... за приховання свого минулого, що він був єпархіальним спостерігачем, цензором проповідческого комітету, скарбником єпархіальної Ради, колезьким асесором, статським радником, мав ордена"¹⁷. Цей факт зафіксований у справі "Переписка з ЦАУ РРФСР, ГПУ при КримЦИКе про особовий склад" за 1930 рік. В Обласний комітет ВКП (б) від Керуючого Управлінням Кримцентрархіву надійшла доповідна записка і на ліквідацію Таврійського Товариства історії, археології і етнографії (колишньої Таврійської Вченої Архівної комісії) – основна причина такої репресії – створена в "царський час" і "...існує в Кримській дійсності і по сьогоднішній день, у той час як у жодній з республік не існують і скасовані, але в Криму ця вчена архівна комісія, тільки лише під іншою вивіскою преспокійно ухитрилася існувати і на 12-ом році існування радянської влади і всі члени комісії з минулого режиму"¹⁸.

Перше десятиліття Кримцентрархіву – час концентрації основних фондів і формування централізованої системи керування архівною справою. Управління й архівосховища були єдиним Кримцентрархівом.

¹ Звіт про діяльність ТВАК за 1919 р. (Додаток до № 57 ІТВАК – Сімферополь – 1920. – С. 70).

² Державний архів в Автономній Республіці Крим (ДА АРК), ф. Р-2235, оп. 1, спр. 25, арк. 12–14.

³ ДА АРК, ф. Р-415, оп. 1, спр. 1, арк. 21.

⁴ Там само, оп. 1, арк. 16.

⁵ Там само, оп. 1, спр. 6, арк. 28.

⁶ Там само, оп. 1, спр. 4, арк. 7.

⁷ Там само, оп. 1, спр. 11, арк. 4–4 зв.

⁸ Там само, оп. 1, спр. 11, арк. 4 зв.

- ⁹ Там само, оп. 1, спр. 18, арк. 13.
¹⁰ Там само, оп. 1, спр. 19, арк. 20.
¹¹ Там само, оп. 1, спр. 19, арк. 20.
¹² Там само, оп. 1, спр. 19, арк. 18.
¹³ Там само, оп. 1, спр. 27, арк. 3.
¹⁴ Там само, оп. 1, спр. 27, арк. 3 зв.
¹⁵ Там само, оп. 1, спр. 19, арк. 8.
¹⁶ Там само, оп. 1, спр. 55, арк. 8.
¹⁷ Там само, оп. 1, спр. 26, арк. 41.
¹⁸ Там само, оп. 1, спр. 31, арк. 67.

Людмила ГУРБОВА

**Сторінки з історії Державного архіву
в Автономній Республіці Крим. Перше десятиліття**

На підставі вивчення документів фондів Р-415 і Р-2638 в Державному архіві в АРК висвітлено основні факти і події в історії Таврійського Центрального архіву (Кримцентрархіву) у Сімферополі (1919 – початок 1930-х рр.). Особливу увагу приділено історії формування фондів Кримцентрархіву, внеску багатьох видатних вчених у цю справу, першим кроком по формуванню та упорядкуванню архівної інфраструктури у Криму.

Ключові слова: Таврійський Центральний архів (Кримцентрархів); історія архівної справи в Криму; архівісти Криму.

УДК 94:930.25(447.75)

Людмила ГУРБОВА

**Страницы по истории Государственного архива
в Автономной Республике Крым. Первое десятилетие**

На основании изучения документов фондов Р-415 и Р-2638 в Государственном архиве в АРК освещены основные факты и события в истории Таврийского Центрального архива (Крымцентрархива) в Симферополе (1919 – начало 1930-х гг.). Особое внимание уделено истории формирования фондов Крымцентрархива, вкладу многих выдающихся ученых в это дело, первым шагом по формированию и упорядочению архивной инфраструктуры в Крыму.

Ключевые слова: Таврийский Центральный архив (Крымцентрархив); история архивного дела в Крыму; архивисты Крыма.

УДК 94:930.25(447.75)

Liudmyla GURBOVA

**Pages of the State Archives in the Autonomous Republic of Crimea history.
The first decade**

It is reflected basic facts and events of the Taurian Central archive (Crimeacentralarchive) history in Simferopol (1919 – the beginning of 1930th) on the basis of the Archives in the Autonomous Republic of Crimea funds P-415 and P-2638 documents study. The especial attention is paid to the history of the Crimeacentralarchive funds formation, contribution of many outstanding scientists to this business, the first steps to the formation and putting in order an archival infrastructure of Crimea.

Keywords: Taurian Central archive (Crimeacentralarchive); the archival affairs of Crimea history; archivists of Crimea.

UDK 94:930.25(447.75)